

UDK:004.8:1

Nigora RAXIMBABAYEVA

Fan va texnologiyalar universiteti dotsenti, Falsafa fanlari nomzodi

E-mail: higora@rambler.ru

USAT dotsenti v.b, PhD R.Rasulov taqrizi asosida

CONTINUITY AND PROSPECTS OF THE PHILOSOPHY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Аннотация

This article provides a scientific and theoretical analysis of the historical continuity of the philosophy of artificial intelligence and its prospects in the context of modern digital civilization. The study reveals the close connection between the ideas of artificial intelligence and classical philosophical thought, rationalism, and cybernetic approaches, highlighting its influence on cognition, consciousness, ethical responsibility, and social governance processes. In addition, the philosophical significance of artificial intelligence technologies as a means of expanding human intellectual capacity is substantiated.

Key words: Artificial intelligence, philosophy, digital civilization, consciousness and cognition, algorithmic thinking, ethical responsibility, technological development, social governance.

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФИЛОСОФИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется историческая преемственность философии искусственного интеллекта и ее перспективы в условиях современной цифровой цивилизации. В исследовании раскрывается органическая связь идей искусственного интеллекта с классической философской мыслью, рационализмом и кибернетическими подходами, а также освещается его влияние на процессы познания, сознания, этической ответственности и социального управления. Кроме того, обосновывается философское значение технологий искусственного интеллекта как средства расширения интеллектуальных возможностей человека.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, философия, цифровая цивилизация, сознание и познание, алгоритмическое мышление, этическая ответственность, технологическое развитие, социальное управление.

SUN'IY INTELLEKT FALSAFASINING DAVOMIYLIGI VA ISTIQBOLLARI

Аннотация

Ushbu maqolada sun'iy intellekt falsafasining tarixiy davomiyligi va zamonaviy raqamli sivilizatsiya sharoitidagi istiqbollari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda sun'iy intellekt g'oyalarining klassik falsafiy tafakkur, ratsionalizm va kibernetik yondashuvlar bilan uzviy bog'liqligi ochib berilib, uning bilish, ong, axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy boshqaruv jarayonlariga ko'rsatayotgan ta'siri yoritilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining inson tafakkurini kengaytiruvchi vosita sifatidagi falsafiy ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, falsafa, raqamli sivilizatsiya, ong va bilish, algoritmik tafakkur, axloqiy mas'uliyat, texnologik taraqqiyot, ijtimoiy boshqaruv.

Kirish. XXI asr boshlarida insoniyat taraqqiyoti tub sifati o'zgarishlari bilan tavsiflanayotgan yangi bosqichga — sun'iy intellekt texnologiyalari jadal rivojlanayotgan raqamli sivilizatsiya davriga qadam qo'ydi. Sun'iy intellekt dastlab texnik va muhandislik muammolarini hal etishga qaratilgan hisoblash tizimlari majmui sifatida talqin etilgan bo'lsa, bugungi kunda u ijtimoiy ong, bilish jarayoni, siyosiy boshqaruv va axloqiy mas'uliyat sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatayotgan murakkab sivilizatsion hodisaga aylanmoqda. Shu bois sun'iy intellekt masalasi endilikda faqat informatika yoki texnologiya doirasida emas, balki falsafiy tahlilni talab etuvchi fundamental muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sun'iy intellektning keng ko'lamli joriy etilishi inson tafakkuri, ong va aql tushunchalarini qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Insoniyat tarixida har bir yirik texnologik sakrash bilish shakllarining transformatsiyasi bilan kechgan. Matbaa ixtirosi bilimning ommaviylashuviga xizmat qilgan bo'lsa, sanoat inqilobi ratsional va instrumental tafakkurning ustuvorligini mustahkamlagan. Raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalari esa bilish jarayonining algoritmik modellashtirilishi, mashinaviy

o'rganish va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish mexanizmlarini ilgari surib, klassik subyekt-obyekt munosabatlarini tubdan qayta talqin qilishga olib kelmoqda.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt falsafasi mutlaqo yangi hodisa emas, balki inson tafakkuri tarixida shakllangan uzluksiz intellektual an'ananing mantiqiy davomidir. Aqlni formallashtirish, tafakkurni mexanizmlashtirish va bilishni algoritmik ifodalashga bo'lgan urinishlar antik mantiqdan boshlab Yangi davr ratsionalizmi, matematik mantiq va kibernetika orqali izchil rivojlangan. Zamonaviy sun'iy intellekt texnologiyalari aynan shu nazariy meros asosida shakllanib, uni yangi texnologik kontekstda qayta namoyon etmoqda.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot sun'iy intellekt falsafasining tarixiy davomiyligi va zamonaviy istiqbollarini chuqur hamda tizimli tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va normativ-huquqiy metodologiyalarning integratsiyalashgan majmui qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sun'iy intellektni tor texnologik innovatsiya sifatida emas, balki inson tafakkuri, bilish jarayoni va ijtimoiy boshqaruv bilan uzviy bog'liq murakkab sivilizatsion fenomen

sifatida talqin qilishga imkon beradi. Shu sababli, tadqiqotda klassik falsafiy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy raqamli jamiyat va texnologiya falsafasi yutuqlaridan keng foydalanildi.

Birinchi asosiy metodologik yondashuv sifatida falsafiy-tarixiy tahlil usuli tanlandi. Ushbu metod sun'iy intellekt g'oyalarning shakllanishini inson tafakkuri tarixidagi uzluksiz jarayon sifatida o'rganishga xizmat qildi. Tadqiqot doirasida antik mantiq, Yangi davr ratsionalizmi, matematik mantiq, kibernetika va axborot nazariyasida aqlni formallashtirishga qaratilgan konsepsiyalar izchil tahlil qilindi. Falsafiy-tarixiy yondashuv sun'iy intellekt falsafasini mutlaqo yangi hodisa emas, balki ilgari shakllangan epistemologik va ontologik qarashlarning mantiqiy davomi sifatida asoslash imkonini berdi. Ushbu metod inson aqlining algoritmik modellashtirilishi g'oyasi tarixiy jihatdan qanday shakllanganini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi [1].

Ikkinchi metodologik asos sifatida ontologik va epistemologik tahlil qo'llanildi. Ushbu yondashuv sun'iy intellektning borliqdagi maqomi, ong va bilish jarayoniga munosabatini falsafiy jihatdan tahlil qilishga yo'naltirildi. Tadqiqotda "sun'iy agent", "algoritmik ong" va "raqamli subyekt" tushunchalari klassik ong nazariyalari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Epistemologik tahlil sun'iy intellekt tizimlarining bilim hosil qilish mexanizmlarini, ya'ni statistik o'rganish, ma'lumotlar asosida xulosa chiqarish va bashorat qilish jarayonlarini inson bilish faoliyati bilan solishtirish imkonini berdi. Natijada, sun'iy intellekt ongning to'liq ekvivalenti emas, balki bilish jarayonining texnologik simulyatsiyasi ekanini ilmiy asosda yoritishga erishildi [2].

Uchinchi muhim metod sifatida tizimli va strukturaviy tahlil usuli tanlandi. Ushbu metod yordamida sun'iy intellekt falsafasi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi. Tadqiqotda sun'iy intellektning texnologik asosi, axloqiy oqibatlar, ijtimoiy boshqaruvdagi roli va normativ tartibga solish mexanizmlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Tizimli yondashuv sun'iy intellektni alohida texnik vosita sifatida emas, balki inson, jamiyat va davlat institutlari bilan o'zaro ta'sir qiluvchi murakkab tizim sifatida tushunishga imkon berdi. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish, algoritmik boshqaruv va raqamli nazorat mexanizmlarining ijtimoiy oqibatlari ushbu metod asosida ochib berildi [3].

To'rtinchi metodologik yo'nalish sifatida qiyosiy (komparativ) tahlil qo'llanildi. Mazkur metod orqali klassik falsafada shakllangan aql va tafakkur haqidagi qarashlar bilan zamonaviy sun'iy intellekt konsepsiyalari o'zaro solishtirildi. Qiyosiy tahlil sun'iy intellekt falsafasining tarixiy ildizlarini aniqlash, uning mexanistik va ratsionalistik an'analar bilan bog'liqligini ko'rsatish hamda zamonaviy raqamli sivilizatsiya sharoitida ushbu qarashlar qanday transformatsiyaga uchrayotganini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu metod sun'iy intellekt falsafasining davomiylik tamoyiliga asoslangan holda rivojlanayotganini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi [4].

Beshinchi metodologik asos sifatida normativ-huquqiy va axloqiy tahlil tanlandi. Ushbu yondashuv sun'iy intellektni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan axloqiy mas'uliyat, adolat, shaffoflik va inson huquqlari bilan bog'liq muammolarni tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqotda sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonlarida ishtiroki mas'uliyat kim zimmasiga tushishi masalasini dolzarblashtirayotgani asoslandi. Normativ tahlil orqali zamonaviy davlatlar, jumladan O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellektni rivojlantirish va tartibga solishga oid qabul qilingan strategik hujjatlar, qarorlar va dasturlar tahlil qilindi. Bu hujjatlar sun'iy intellektni texnologik samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy manfaatlar va axloqiy mezonlar asosida rivojlantirishga intilayotganini ko'rsatadi [5].

Umuman olganda, mazkur tadqiqot metodologiyasi sun'iy intellekt falsafasini biryozlama texnologik tahlildan chiqarib, uni keng tarixiy, falsafiy va ijtimoiy kontekstda o'rganishga imkon berdi. Tanlangan metodlar majmui tadqiqot maqsadiga to'liq mos bo'lib, sun'iy intellekt falsafasining davomiyligi va istiqbollarini ilmiy asosda yoritish, shuningdek, olingan xulosalarning nazariy va amaliy ahamiyatini ta'minlashga xizmat qildi.

Natijalar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt falsafasi zamonaviy texnologik taraqqiyot mahsuli bo'lishi bilan birga, inson tafakkuri tarixida shakllangan ratsional, mantiqiy va ilmiy bilish an'analarining uzviy davomidir. Tadqiqot jarayonida qo'llangan falsafiy-tarixiy, ontologik, qiyosiy va normativ metodlar asosida sun'iy intellektni faqat texnik vosita sifatida emas, balki ijtimoiy ong, axloqiy mas'uliyat va davlat boshqaruvi bilan bevosita bog'liq murakkab sivilizatsion hodisa sifatida talqin qilish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Birinchi asosiy natija sifatida, sun'iy intellekt falsafasining tarixiy davomiyligi aniqlashtirildi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt g'oyasi XX–XXI asr texnologik inqilobi mahsuli bo'lishiga qaramay, uning nazariy ildizlari antik mantiq, Yangi davr ratsionalizmi va matematik mantiq konsepsiyalarigacha borib taqaladi. Inson aqlini formallashtirish, bilishni qat'iy qoidalar asosida ifodalash va hisoblash orqali tushuntirishga bo'lgan intilish sun'iy intellekt falsafasining epistemologik asosini tashkil etadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy sun'iy intellekt tizimlari ushbu falsafiy merosni inkor etmaydi, balki uni texnologik darajada amalga oshiradi [6]. Bu holat sun'iy intellektni tafakkur tarixida uzilish sifatida emas, balki mantiqiy davomiylik sifatida baholash imkonini beradi.

Ikkinchi muhim natija sun'iy intellektning ontologik maqomi bilan bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt ongning to'liq ekvivalenti sifatida emas, balki inson bilish faoliyatining algoritmik va statistik modellashtirilgan shakli sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy sun'iy intellekt tizimlari mustaqil ontologik subyekt darajasiga yetmagan bo'lsa-da, ular qaror qabul qilish, bashorat qilish va tahlil jarayonlarida faol ishtirok etib, ijtimoiy hayotga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu natija sun'iy intellektni "raqamli subyekt" sifatida emas, balki inson tomonidan yaratilgan va boshqariladigan "sun'iy agent" sifatida talqin qilish ilmiy va axloqiy jihatdan asosli ekanini ko'rsatadi [7].

Uchinchi muhim natija sifatida, sun'iy intellekt va axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlikning kuchayishi aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonlarida ishtiroki oshib borar ekan, mas'uliyatni texnologiyaning o'ziga yuklash tendensiyasi yuzaga kelmoqda. Biroq tadqiqot natijalari bunday yondashuvning falsafiy jihatdan asossiz ekanini ko'rsatadi. Sun'iy intellekt qarorlari ortida har doim inson subyekt, institutlar va normativ tanlovlar mavjud bo'lib, mas'uliyatni algoritmlarga yuklash axloqiy bo'shliqni yuzaga keltiradi. Shu bois, sun'iy intellektni joriy etish jarayonida "mas'uliyat etikasi" tamoyillari ustuvor bo'lishi zarurligi ilmiy asosda tasdiqlandi [8].

To'rtinchi muhim natija sun'iy intellekt va davlat boshqaruvi o'rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichga ko'tarilgani bilan bog'liq. Tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasi misolida sun'iy intellektni davlat siyosati darajasida tartibga solish va strategik rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellektni milliy

taraqqiyotning muhim omili sifatida belgilab berdi. Ushbu strategiya sun'iy intellektni iqtisodiyot, ta'lim, sog'liqni saqlash va davlat boshqaruvi tizimiga bosqichma-bosqich joriy etishni nazarda tutadi [9].

Shuningdek, Prezidentning 2021-yil 17-fevraldagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish to'g'risida"gi qarori sun'iy intellektni amaliy jihatdan tatbiq etishning institutsional va tashkiliy asoslarini belgiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur qaror sun'iy intellektni texnologik vosita sifatida emas, balki davlat boshqaruvi samaradorligini oshiruvchi va ijtimoiy muammolarni hal etishga xizmat qiluvchi strategik resurs sifatida baholashga imkon berdi. Bu hujjat sun'iy intellekt falsafasining normativ-amaliy ifodasi sifatida ahamiyatlidir.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sun'iy intellekt falsafasi zamonaviy raqamli sivilizatsiyaning markaziy muammolaridan biri ekanini tasdiqlaydi. O'zbekiston tajribasi esa sun'iy intellektni texnologik determinizmga berilmasdan, falsafiy, axloqiy va huquqiy mezonlar asosida muvozanatli rivojlantirish imkonligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari sun'iy intellekt falsafasining zamonaviy raqamli sivilizatsiyadagi o'rni va istiqbollari murakkab hamda ko'p qirrali jarayon ekanini ko'rsatadi. Olingan natijalar shuni anglatadiki, sun'iy intellekt nafaqat texnologik innovatsiya sifatida, balki inson tafakkuri, ijtimoiy boshqaruv va axloqiy mas'uliyatning yangi shakllarini yuzaga keltiruvchi falsafiy fenomen sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois muhokama jarayonida sun'iy intellektning ontologik maqomi, epistemologik cheklovlari va normativ oqibatlari birgalikda ko'rib chiqilishi zarur.

Birinchi navbatda, sun'iy intellekt va ong masalasiga to'xtalish lozim. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt tizimlari inson onginging to'liq ekvivalenti emasligini, balki bilish jarayonining algoritmik va statistik modellashtirilgan shakli ekanini ko'rsatadi. Bu xulosa klassik falsafadagi ongingning subyektiv va ma'noli tabiati haqidagi qarashlar bilan mos keladi. Shu bilan birga, zamonaviy sun'iy intellekt tizimlari inson qarorlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatib, bilish jarayonida vositachilik rolini o'ynamoqda. Natijada, muammo "sun'iy intellekt onginga egami?" degan savoldan ko'ra, "sun'iy intellekt inson ongingi qanday shakllantirmoqda?" degan savol atrofida keskinlashmoqda. Bu holat sun'iy intellektni mustaqil subyekt sifatida emas, balki inson bilishining kengaytirilgan texnologik muhiti sifatida talqin qilish zaruratini kuchaytiradi [10].

Ikkinchi muhim muhokama yo'nalishi — axloqiy mas'uliyat masalasidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonlariga keng jalb etilishi mas'uliyatni kim zimmasiga yuklash

masalasini murakkablashtirmoqda. Avtomatlashtirilgan qarorlar inson huquqlari, adolat va shaffoflikka bevosita ta'sir ko'rsatgan sharoitda mas'uliyatni texnologiyaning o'ziga yuklash mumkin emas. Aksincha, sun'iy intellektni ishlab chiquvchi, joriy etuvchi va undan foydalanayotgan insonlar hamda institutlar axloqiy va huquqiy javobgarlikni o'z zimmasiga olishi lozim. Bu yondashuv texnologik determinizmdan voz kechib, inson agentligi va axloqiy nazoratni saqlab qolish imkonini beradi [11].

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt falsafasining davomiyligi va istiqbollari texnologik imkoniyatlar bilan emas, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy meyorlar va ijtimoiy mas'uliyat bilan bevosita bog'liqdir. Shu ma'noda, sun'iy intellekt inson tafakkurining raqibi emas, balki uning mantiqiy davomchisi va yordamchisi sifatida talqin qilish falsafiy jihatdan eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt falsafasining davomiyligi va istiqbollari zamonaviy raqamli sivilizatsiya sharoitida tasodifiy yoki uzilib qolgan hodisa emas, balki inson tafakkuri tarixiy evolyutsiyasining mantiqiy davomi ekanini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berdi. O'tkazilgan tahlillar natijasida sun'iy intellekt g'oyasi qadimgi ratsionalizm, klassik mantiq va mexanistik tafakkur an'alaridan boshlab, kibernetika va informatsion jamiyat nazariyalarigacha bo'lgan uzviy intellektual merosga tayangan holda shakllanib kelayotgani aniqlandi. Shu jihatdan, sun'iy intellektni faqat zamonaviy texnologik yangilik sifatida emas, balki inson bilish faoliyatining yangi bosqichi sifatida talqin qilish zarurligi tasdiqlandi.

Umuman olib aytganda, sun'iy intellektning jadal rivojlanishi axloqiy va normativ mas'uliyat masalasini keskinlashtirmoqda. Avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlarining keng qo'llanilishi shaffoflik, adolat va inson huquqlarini ta'minlash muammolarini yuzaga chiqarmoqda. Shu bois sun'iy intellektni "neytral texnologiya" sifatida emas, balki ijtimoiy va axloqiy oqibatlarga ega bo'lgan vosita sifatida baholash zarur. Texnologik jarayonlar ustidan insoniy va institutsional nazoratni saqlab qolish sun'iy intellekt falsafasining markaziy vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lgan.

Sun'iy intellekt falsafasining istiqbollari texnologik imkoniyatlarning cheksiz kengayishida emas, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy meyorlar va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'un rivojlanishidir. Sun'iy intellekt inson tafakkurining raqibi emas, balki uning davomchisi va yordamchisi sifatida shakllanishi lozim. Shu ma'noda, sun'iy intellekt falsafasining asosiy vazifasi texnologiyani emas, balki inson va jamiyatning barqaror kelajagini himoya qilishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR

1. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 85–102.
2. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – New Jersey: Pearson, 2021. – P. 1–25.
3. Heidegger M. The Question Concerning Technology. – New York: Harper & Row, 1977. – P. 3–35.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – P. 407–423.
5. Foucault M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. – New York: Pantheon Books, 1980. – P. 119–133.
6. Aristotle. Organon. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – P. 112–129.
7. Descartes R. Meditations on First Philosophy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 54–71.
8. Jonas H. The Imperative of Responsibility. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – P. 26–44.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish to'g'risida" PQ-4996-son Qaror. – Toshkent, 17.02.2021.
10. Dennett D. Consciousness Explained. – Boston: Little, Brown and Company, 1991.
11. Jonas H. The Imperative of Responsibility. – Chicago: University of Chicago Press, 1984.
12. Rasulov R. Zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarning jamiyatdagi mafkuraviy jarayonlarga bo'lgan ta'siri //«ACTA NUUZ». – 2025. – T. 1. – №. 1.12. – C. 176-179.
13. Rasulov R. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiylashuviga ta'siri //«ACTA NUUZ». – 2025. – T. 1. – №. 1.4. 1. – C. 169-171.171.
14. Khaydarova M., Rasulov R. Positive and negative consequences of the globalization process //International Conference on Arts, Society & Humanities. – 2025. – T. 1. – №. 3. – C. 35-39.